

Luther így vall a reményről: „Mindaz, ami csak a föld kerekén történik, reménységből történik; egyetlen paraszt sem vetne egyetlen magot a földbe, ha nem remélné, hogy kicsírázik és majd szárba szökken; egyetlen legény sem venne feleséget, ha nem remélné vele gyermekeket nemzeni; egyetlen kalmár vagy napszámos sem dolgozna, ha nem remélné s várna nyereséget és bért... Mennyivel inkább fölbátorít bennünket az örök élet reménysége!”

Hadd énekeljünk hát erről a reménységről! Hogy gyógyuljunk, hogy épüljünk, s hogy dalunktól gyógyuljon ez a világ.

Cselovszky Ferenc, 2003. október 25., kántortalálkozó

Ecsedi Zsuzsa

Luther-énekek és a mai gyülekezet

Elhangzott 2003. október 25-én a Budapest, Deák téri evangélikus templomban.

Örömteli, de nem könnyű feladat Luther énekeiről beszélni a *Luther és Bach* címet viselő kórustalálkozón. Egy disszertáció megírása során rengeteg adatot, érdekességet jegyez meg az ember. De hogy ebből mi az, amit jó negyedóra alatt egy ilyen sajátos közönségnek elmondani leginkább érdemes és hasznos? Ennek megragadására teszek most kísérletet.

A mértékadó szakirodalom (*Luthers Geistliche Lieder und Kirchengesänge. Vollständige Neuedition in Ergänzung zu Band 35 der Weimarer Ausgabe*. Bearb. Markus Jenny. Köln—Wien 1985.) 45 olyan éneket tart nyilván, melyek szövegének vagy dallamának kialakításához Luthernek valamilyen módon köze van. Ebből 36 gyülekezeti ének, a többi liturgikus dallam átdolgozása. Az *Evangélikus Énekeskönyv* (EÉ. Budapest 1982) 24 Luther-éneket tartalmaz: elmondható tehát, hogy jól reprezentálja Luther életművét. Ahol lehetséges, minden fejezet az ő énekeivel indul.

Luther énekeit —eredetüket vizsgálva— különféle csoportokba oszthatjuk. A következő felsorolás kissé leegyszerűsített lesz, előfordul ugyanis, hogy egy éneket különböző szempontok alapján több csoportba is rendelhetnénk. Akit ez közelebbről érdekel, az énekeskönyvben megtalálja az énekek szövegének és dallamának himnológiai adatait is.

Az első csoportba a gregorián eredetű (himnusz, antifóna vagy szekvencia-alapú) énekek tartoznak. Himnusz átdolgozása a *Nun komm, der Heiden Heiland* (Jöjj, népek Megváltója — EÉ 131), a *Komm, Gott Schöpfer, Heiliger Geist* (Ó, jöjj, teremtető, Szentlélek — EÉ 231), a *Der du bist drei in Einigkeit* (Szentháromság, egy Isten-ség — EÉ 108) és a *Christum wir sollen loben schon* (ez nem található meg a mai német és magyar énekeskönyvben) kezdetű ének. Más gregorián műfajból (is)

származik a *Christ lag in Todes Banden* (Jézus, Megváltónk sírba szállt — EÉ 215), a *Komm, Heiliger Geist, Herre Gott* (Jövel, Szentlélek Úristen — EÉ 229, magyar dallammal), és a *Verleih uns Frieden gnädiglich* (Adj békét a mi időnkben — EÉ 291).

Különböző középkori német énekekre nyúlik vissza: *Gelobet seist du, Jesu Christ* (Jézus Krisztus, dicsértessél — EÉ 154, a Mennyből jövök dallamával), *Nun bitten wir den Heiligen Geist* (Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét — EÉ 232), *Dies sind die heiligen zehn Gebot* (Ez a szent tízparancsolat — EÉ 433), *Wir glauben all an einen Gott* (Mi valljuk: hiszünk Istenben — EÉ 247), *Jesus Christus, unser Heiland, der von uns* (Krisztus Jézus, mi Megváltónk — EÉ 303), *Gott sei gelobet und gebenedeiet* (Áldassék Isten, hála jószágáért — EÉ 304), *Mitten wir im Leben sind* (Életünkben szüntelen — EÉ 499).

Luther önálló alkotásai közül az első fontos csoport a zoltárparafrázisosok. A hét énekből három található meg jelenlegi énekeskönyvünkben: *Ach Gott, vom Himmel sieh darein* (Lásd meg a mennyből, Úristen — EÉ 257; 12. zoltár), *Aus tiefer Not schrei ich zu dir* (Mélységes mélyből kiáltunk — EÉ 402; 130. zoltár) és *Ein feste Burg ist unser Gott* (Erős vár a mi Istenünk — EÉ 254/256; 46. zoltár). Az utóbbi nem klasszikus zoltárfeldolgozás, mert egyéb bibliai szakaszokat is magába olvaszt.

A katekizmus-, vagyis tanító énekekhez tartozik a *Vater unser im Himmelreich* (Mi Atyánk, ki vagy mennyekben — EÉ 72) és a *Christ, unser Herr, zum Jordan kam* (Jézusunk a Jordánhoz ment — EÉ 295).

Luther eredeti ünnepi énekei: *Vom Himmel hoch da komm ich her* (Mennyből jövök most hozzátok — EÉ 150; ennek egy része EÉ 305), *Vom Himmel kam der Engel Schar* (Mennyei angyalseregek — EÉ 155, a Mennyből jövök dallamával) és *Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod* (Jézus Krisztus, Üdvözítőnk — EÉ 214).

Végül Luther egyéb saját énekei következnek: *Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort* (Tarts meg, Urunk, szent igédben — EÉ 255), *Nun freut euch, lieben Christen gmein* (Jer, örvendjünk, keresztyének — EÉ 318) és *Mit Fried und Freud ich fahr dahin* (Már megyek békén, örömmel — EÉ 500).

A továbbiakban azokról az énekekről szeretnék részletesebben beszélni, melyek feldolgozásai ma a kórusok előadásában elhangzanak.

A karácsonyi *Gelobet seist du, Jesu Christ* (Jézus Krisztus, dicsértessél — EÉ 154) egy régi egystrófás német énekhez, „leiséhoz” kapcsolódik, amelyet egyes területeken már jóval a reformáció előtt énekeltek. (Leisének nevezik az olyan énekeket, amelyekben minden vers végén Kyrieleis található.) A *Grates nunc omnes reddamus* szekvencia hangját követi, többé-kevésbé ennek a mondani-valóját adja vissza németül. Németországban egy mixolíd —vagyis szó-végű— dallammal kapcsolódik össze a költemény, a mi énekeskönyvünk viszont a *Mennyből jövök* dallamára énekelte. Ennek következménye, hogy az 5. sor, a Kyrie a versszakok végéről elmarad.

Figyelemreméltó, ahogyan Luther Ambrosius *Veni Redemptor gentium* latin himnuszát németre lefordítja s a himnusz dallamot szerencsés kézzel könnyen énekelhető gyülekezeti énekké alakítja át. A *Nun komm, der Heiden Heiland* (Jöjj, népek Megváltója — EÉ 131), Luther ádventi-karácsonyi éneke eredetileg nyolc négysoros strófából áll —éppúgy, mint az eredeti himnusz—, és lényegretörően végigköveti a fogantatás és születés történetét. A versszakok száma később ötre csökken. A mi énekeskönyvünkben ebből is csak négy található, sajnos, az eredeti erejét meg sem közelítő fordításban.

Ó, népeknek Megváltója,
 Jövel, szűznek szent Magzatja,
 Mert mind ez világ csodája:
 Is-tennek szűztől lesz fia.

Láthatjuk, hogy a 2. sor zárása és a 3. sor kezdése tér el a legjelentősebben; a himnusz a kvintet, a korál a tercet emeli ki. A koráldallamban elmaradnak a melizmák. Az 1. és 4. korálsor azonossága erősíti a versszak egységét.

A *Christum wir sollen loben schon* (Dicsérjük Krisztust) kezdetű karácsonyi ének az *A solis ortus cardine* himnusz átdolgozása. A *Veni Redemptor gentium*-hoz hasonlóan ez is nyolc strófában fejt ki a fogantatás és születés csodáját. Jelenleg sem a német, sem a magyar énekeskönyvben nem található meg. Bach kantátája arról tanúskodik, hogy az ő idejében még használták az éneket.

Most nézzük meg ezt a dallamot Zalanfy Aladár *Luther Márton vallásos költeményeinek dallamai című*, 1941-es kiadványa szerint, amely a Transcius énekeskönyv verzióját, Vietórisz József fordítását teszi közzé!

4. Christum wir sollen loben schon

Retornáció előtt (5. szd.): „A solis ortus cardine” Erfurt 1524.

Zeng - jen há - lás di - e - re - re - tet An - nak, a - ki ma szú - le - tett, nap -

I.

ke - let - től nap - nyu - ga - tig mind, a - ki a föl - dőn la - kik. Á - mon.

Az utolsó vers után:

Szöveg: Transojna 86. szám. Ford. Vietórizs József

Az *Ach Gott, vom Himmel sieh darein* (Lásd meg a mennyből, Úristen — EÉ 257; 12. zsoltár) kezdetű ének közelebb áll az *Aus tiefer Not schrei ich zu dir*-hez (Mélységes mélyből kiáltunk — EÉ 402; 130. zsoltár), mint a többi zsoltárparafraíz, mivel ez is az eredeti szöveg szabad átdolgozása. (A többi ilyen költemény sokkal szigorúbban tartja magát a bibliai zsoltárhoz, és inkább rímbe szedett fordításnak tekinthető.) Mindkét költemény hétsoros Bar-forma 8-7-8-7-8-8-7 szótagszámmal; ezt a versformát Luther igen szívesen alkalmazta. A Bar-forma három részből áll: Stollen–Stollen–Abgesang, vagy másképp fogalmazva AAB, tehát a megismételt első rész után következik a második, amelynek zárása többnyire hasonlít az első részéhez, néha meg is egyezik azzal.

Mindkét ének dallama fríg modusú: ez a mi-végződésű hangsor gyakran társul bűnbánati szövegekkel. Meg kell jegyezni, hogy most az énekeskönyvünkben található dallamokról beszélek — e két szöveg ugyanis az idők folyamán különböző dallamokkal kapcsolódott össze.

A zsoltáralapú énekekben nyomon követhető az adott zsoltár szövege, de legalábbis gondolatmenete. Az *Ein feste Burg ist unser Gott* (Erős vár a mi Istenünk — EÉ 254/256; 46. zsoltár) kezdetű éneknél ez nem így van. A 46. zsoltár parafrázisával együtt több bibliai textus (Jel 12, Ef 6, Jn 14, Zsolt 18,2) szóhasználata is megjelenik az énekekben.

Nem kétséges, hogy Luther a dallam szerzője is. Az ének Bar-formájú, kilenc soros, jón dallam. A Stollen és az Abgesang zárásának azonossága alakítja ki és erősíti meg a strófa egységét. Mi a lutheri dallam kiegyenlített formáját ismerjük: az eredeti igazi reneszánsz fogantatású, változatos, erőteljes ritmikájú variáns, ahol a páros lüktetésbe páratlan ütemek ékelődnek.

Evangelikus kántorlelél

Ein fe - ste Burg ist un - ser Gott, ein
Er hilft uns frei aus al - ler Not, die
gu - te Wehr und Waf - fen.
uns jetzt hat be - trof - fen. Der alt
bö - se Feind mit Ernst er's jetzt meint:
groß Macht und viel List sein grau - sam Rüs - tung
ist, auf Erd ist nicht seins - glei - chen.

Az *Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort* (Tarts meg, Urunk, szent igédben— EÉ 255) kezdetű ének keletkezéséhez a fenyegető török veszély és az egyházi helyzet szolgált indítékul, amikor Luther szerint már csak a gyermekek imádsága segíthet. Eredeti felirata: *Ein kinderlied / zu singen wider die zween Ertzfeinde Christi und seiner heiligen Kirchen / den Bapst und Tuercken etc.* (Gyermekdal, mely Krisztus és az ő szent egyháza két fő ellensége, a pápa és a törökök ellen éneklendő). Az 1. vers 2. sorát azóta természetesen megváltoztatták, mondanivalóját általában az ellenségre vonatkoztatják.

Luther a *Veni Redemptor gentium* himnusz dallamából alakította ki ezt az éneket is. A magasabb dallamhangok olyan frappáns módon emelik ki a fontos szavakat, hogy nem kétséges: a szöveg és a dallam egyazon személytől származik. A dallam finoman érvényesülő kupolás szerkezete adja az ének kiegyensúlyozottságát és erejét.

A *Christ lag in Todes Banden* (Jézus, Megváltónk sírba szállt — EÉ 215) a legkorábbi énekeskönyvekben a következő felirattal jelenik meg: *Ein Lobesang Christ ist erstanden gebessert*. Ez az elnevezés a német vallásos népdal történetének —amennyire tudni lehet— legrégebbi darabjára mutat. Mert a *Christ ist erstanden*-t már a XIII. században mint közismert húsvéti éneket említik, és a XV. században majd minden népies-egyházi alkalmon éneklik; tehát egyike a leggyakrabban használt német egyházi énekeknek.

A XV. századból származó Zsigmond-kori töredék szerint így szól magyarul (ennek kibővült változata a *Krisztus feltámadt* — EÉ 213):

Krisztus fel - tá-ma-da mind ő nagy kin -
 já - ból, e - zen mi is o-ról-jünk,
 Krisztus le-gyen re-ményünk, kir-je-lej - szon -

Itt Luther nemcsak átvette a középkori dallamot, hanem kibontotta, kibővítette. Az előttünk álló ének már egy szövegében és dallamában is önálló alkotás, amely a leise alapjául szolgáló *Victimae paschali laudes* szekvenciából is felhasznál egyes motívumokat.

Íme, egy részlet ebből a gregorián tételből:

SEQ. I
V Ictimae paschá-li laudes * immo-lent Christi- á-ni.
 Agnus re-démit oves : Christu s ínno-cens Patri re-conci-
 li- ávit pecca-tó-res. Mors et vi-ta du-él-lo confi-xé-re mi-rán-

Valószínű, hogy az a dallamváltozat, amelyet ma is használunk, Johann Walter, Luther munkatársa keze nyomát is magán viseli.

Aki rendszeresen részt vesz az istentiszteleteken, tapasztalhatja, hogy a gyülekezetek legtöbbszörében nem mindegyik Luther-ének vált általánosan használttá. Ennek oka lehet az, hogy több ének dallama összetett, nehezen énekelhető strófa. Itt kerül előtérbe a lelkész, a kántor és a kórus szerepe, együttműködése, egyet akarása. Még a nehezebb énekeket is meg lehet tanítani, ha felkészülten, a kórusral biztos háttérrel adva látunk neki a feladatnak. De csak akkor fog sikerülni, ha nem bizonytalankodunk, hanem hiszünk abban, hogy ezek az énekek, még ha első látásra nehezen emészthetőnek is tűnnek, nem hiányozhatnak híveink szívéből és ismeretanyagából. Ne essünk abba a hibába, hogy a tömegigényt kiszolgálni akarva gyengébb minőségű vagy értéktelen énekeket veszünk elő!

Ha meg valamelyik ének valóban meghaladja az adott gyülekezet képességeit, a kórus vagy néhány énekelni tudó ember biztosíthatja, hogy ezek mégse hiányozzanak az istentiszteletről.

Talán ilyen rövid idő alatt is nyilvánvalóvá vált, hogy Luther énekei egytől egyig teológiailag és zeneileg értékes alkotások, melyek reformációs örökségünk csúcspontját képviselik. Legyünk értük hálásak és énekeljük őket minél gyakrabban! Vigyázzunk viszont, hogy ne veszítsük el a mértéket, és lelkesedésünktől fűtve ne emeljük sem Luthert, sem az ő énekeit zseniálisan feldolgozó Bachot isteni magasságokba! Ha valóban megismerjük őket és az ő Istenhez való viszonyukat, látni fogjuk, hogy ők tiltakoznának legerősebben az ilyenfajta megközelítés ellen.

A kórustalálkozón elhangzott Bach-kantátatételek:

- BWV 61 *Nun komm, der Heiden Heiland: ádvent-karácsony, himnuszából*
 BWV 121 *Christum wir sollen loben schon: ádvent-karácsony, himnuszából*
 BWV 91 *Gelobet seist du, Jesu Christ: karácsony, leiséből*
 BWV 4 *Christ lag in Todesbanden: húsvét, leiséből és szekvenciából*
 BWV 2 *Ach Gott vom Himmel, sieh darein: zsoltárparafrázis, saját kompozíció*
 BWV 80 *Ein feste Burg ist unser Gott: zsoltárparafrázis, saját kompozíció*
 BWV 38 *Aus tiefer Not schrei ich zu dir: zsoltárparafrázis, saját kompozíció*
 BWV 126 *Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort: „Kinderlied”, saját kompozíció*